

LEVEN IN HET JAAR 1000

Samenstelling: Martin de Bruijn

m.m.v. Charlotte Broer

Volgens de christelijke jaartelling gaan we een nieuw millennium in, en wel het derde.

Die telling is rond het jaar 525 bedacht door een monnik, Dionysius Exiguus (de Kleine).

Hij berekende het geboortjaar van Jezus Christus van Nazareth en stelde dat op het jaar 1.

De christelijke tijdrekening is de meest gebruikelijke in de wereld geworden.

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur geeft in deze tentoonstelling een beeld van het leven rond het jaar 1000, midden tussen onze tijd en de geboorte van Jezus Christus in.

De dood van Jezus Christus van Nazareth stond en staat centraal in het christelijk geloof. Daarom was het een vaak voorkomende afbeelding. De nadruk lag echter niet op de dood van Jezus, maar op zijn verrijzenis uit de dood.

Ook Maria, de moeder van Jezus, werd vaak samen met haar kind afgebeeld. Dit ivoor, gevat in een boekdeksel, is waarschijnlijk afkomstig uit Metz en dateert van het begin van de elfde eeuw.

BRONNEN

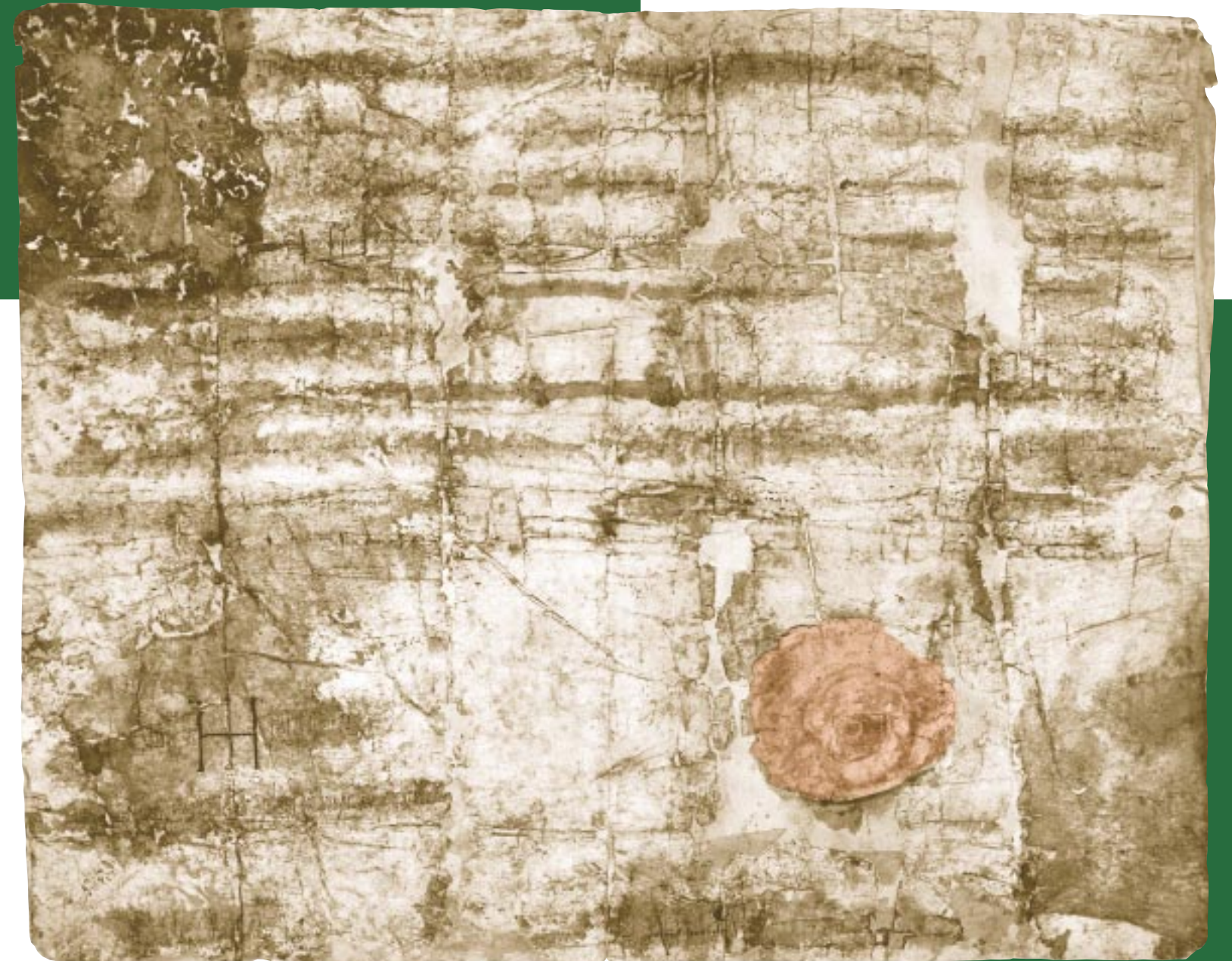
Er zijn voldoende gegevens bewaard gebleven om een beeld van het leven in die tijd te geven. Het gaat hierbij om zowel geschreven als stoffelijke (materiële) bronnen.

De schriftelijke bronnen bevatten teksten en afbeeldingen. Het betreft oorkonden – stukken die tot bewijs moeten dienen –, en teksten van diverse aard, godsdienstige en kerkelijke, maar ook wel wetenschappelijke en verhalende. Ze zijn vaak bewaard gebleven in kostbare handschriften.

De materiële bronnen zijn bij opgravingen aangetroffen (archeologische bronnen) of anderszins bewaard gebleven (gebouwen en voorwerpen). Ook het landschap en de bodemlagen bieden inzicht in de geschiedenis.

Foto van een opgraving uit 1949 in het vroegere schip van de kathedraal of domkerk in Utrecht. Vóór de bakstenen fundamenten van dit verdwenen kerkschip zijn resten te zien van een oudere kerk.

Deze funderingen van veldkeien werden door de archeoloog A.E. van Giffen op grond van hun samenstelling en vergelijking met soortgelijke funderingen gedateerd in de negende en tiende eeuw. Later werd verondersteld dat ze van het eerste kwart van de elfde eeuw zouden zijn. Ze werden toen in verband gebracht met de schriftelijke bronnen, die melding maken van de bouw van een nieuwe domkerk tussen 1017 en 1023. De resultaten van recent onderzoek hebben de datering van Van Giffen echter weer aannemelijker gemaakt.

Tot de geschreven bronnen behoren de oorkonden. Dit waren akten die tot bewijs moesten dienen. Uit de tijd vóór het jaar 1000 beschikken we voor onze streken maar over heel weinig oorkonden die in origineel bewaard zijn gebleven. De meeste oorkonden kennen we uit afschriften die in een latere tijd gemaakt zijn, terwijl het origineel verloren is gegaan. De overgebleven originelen zijn allemaal afkomstig uit kerkelijke archieven. De instellingen van de kerk bewaarden hun stukken het best. De oorkonde op de afbeelding dateert uit 985 en wordt bewaard in het archief van de abdijs Thorn in het Rijksarchief in Limburg. Het klooster Thorn werd gesticht door Ansfried, een graaf die later bisschop van Utrecht (995-1010) is geworden. In deze oorkonde schenkt de jeugdige koning Otto III aan zijn getrouwe graaf Ansfried een deel van de koninklijke inkomsten. Het ging hierbij om ontvangsten uit de tol, het muntrecht en jaarlijkse betalingen, cijns genaamd, in Medemblik. Verder kreeg Ansfried goederen in Friesland en in Nedermaasland ten geschenke. Tevoren had hij deze goederen van de koning in leen gehouden. Later, toen hij bisschop geworden was, heeft Ansfried deze bezittingen aan de Utrechtse kerk geschonken. Ofschoon de oorkonde zwaar beschadigd is, kennen we de tekst ervan vrij goed omdat er afschriften van zijn gemaakt in de zestiende eeuw, toen het stuk nog beter te lezen was.

Niet alleen door opgravingen maar ook in zorgvuldig bewaarde kerkschatten zijn voorwerpen van rond het jaar 1000 overgeleverd. Dit ceremonieel zwaard met rijk versierde schede wordt bewaard in de domschatkamer in het Duitse Essen. Op de foto daaronder een detail van de zwaardschede, die bekleed is met gouden platen met ranken en dierfiguren.

LANDSCHAP EN BEWONING

Het landschap zag er rond het jaar 1000 heel anders uit dan tegenwoordig. Er waren nauwelijks dijken om het land tegen de zee en de rivieren te beschermen. Een groot deel van onze streken was moerassig. Zo nodig woonden de mensen op opgeworpen terpen of wierden.

De nederzettingen waren klein en lagen zeer verspreid. Buiten deze bewoningskernen strekte zich het oneindige woeste land uit. Er waren maar weinig wegen en ze waren slecht begaanbaar. Het makkelijkst was het verkeer over water.

De wat grotere dorpen vormden soms de kern van een landgoed, een domein. Vaak woonde daar ook de domeinheer of zijn vertegenwoordiger en soms stond er een kerk.

De bewoners waren afkomstig uit het oosten, van enkele Germaanse volken: Friezen in het noorden en westen, Franken in het Zuiden en mogelijk Saksen in het oosten. Zij hadden zich vermengd met de vroegere bevolking.

Voorbeelden van nog min of meer natuurlijke landschappen: duinen, slikken, rivieroever en zandgronden met beken. Nu schaars geworden, rond het jaar 1000 in overvloed aanwezig.

Uits. De Nederlandse landschappen

Reconstructie van de plattegrond van onze streken rond het jaar 1000. Het landschap was nog grotendeels gevormd door de natuur. De kustlijn liep anders dan tegenwoordig. Omdat er nog maar weinig dijken waren, werden grote gebieden geregeld door zee- en rivierwater overstroomd. Dijken waren er nog maar enkele. Op sommige plaatsen werd gewoond op kunstmatig opgeworpen hoogten: terpen of wierden.

Rond het jaar 1000 was het grootste deel van de bevolking van Germaanse afkomst. Er zijn enkele volken te onderscheiden: de Friezen bewoonden het hele kustgebied en een deel van het rivierengebied. Meer naar het zuiden woonden Franken. Ten oosten van – misschien ook in enkele oostelijke delen van – het latere Nederland leefden de Saksen. Deze Germaanse bewoners hadden zich vanaf de derde eeuw na Christus vermengd met de vroegere bevolking.

BOEREN

Er werden drie standen onderscheiden: adel, geestelijkheid en boeren. Men vond dit noodzakelijk voor de orde en de vrede in de wereld. De adel beschermde iedereen met het zwaard, de geestelijken baden voor iedereen en de boeren werkten voor iedereen.

De grootste groep vormden de boeren. De meesten waren onvrij en werkten op domeinen van de adel en de geestelijkheid. Sommigen woonden in een eigen boerderij, anderen in de gebouwen van de adellijke heer. Wie op een eigen boerderij woonde, moest daarnaast ook nog voor de heer werken en allerlei lasten betalen, zowel in geld als in producten. De boeren werden geminacht en uitgebuit door de adel en de geestelijkheid. Vaak bleef er te weinig voedsel over om zichzelf te voeden.

De vroegmiddeleeuwse dorpen waren klein van

omvang. Ze bestonden uit enigszins verspreid gelegen, omheinde boerderijen met stallen en schuren, daaromheen min of meer blokvormige percelen. Daarbuiten strekten zich uitgestrekte woeste gronden uit. Soms stond in het dorp een kerk en de hoofdhoeve van het domein. De Utrechtse kerk bezat een groot aantal van dergelijke landgoederen. Andere domeinen waren in het bezit van lekenheren.

Uit: *Geschiedenis van de Provincie Utrecht*

Uit archeologisch onderzoek zijn de plattegronden van de boerderijen van omstreeks het jaar 1000 vrij goed bekend. Hierbij werden meestal sporen van de

houten staanders in de grond aangetroffen. Op basis van deze gegevens kunnen er reconstructies van worden gemaakt. Deze boerderij in Schothorst bij Amersfoort is gereconstrueerd op basis van gegevens uit Dorestad. De hoogte van de wanden zal bepaald zijn door de schofthoogte van de koeien, die overigens kleiner waren dan tegenwoordig.

De strokenverkaveling die zo karakteristiek is voor het Nederlandse landschap vond zijn oorsprong in de grootschalige ontginningen die rond het jaar 1000 hun aanvang hebben genomen. Vóór die tijd waren de ontginningen kleiner en onregelmatiger van vorm. De ontginners kregen de grond op gunstige voorwaarden. Uit deze kolonisten is een welvarende boerenstand voortgekomen.

Uit: *De Nederlandse landschappen*

De nachtmerries van de middeleeuwse koning in beeld: opstandigheid van de 'standen', bestaande uit boeren, adel en geestelijkheid. Afbeelding uit de twaalfde eeuw.

HANDELAREN EN AMBACHTSLIEDEN

Een groep in opkomst waren de kooplieden. Ze kregen voorrechten van de keizer, vormden eigen recht en verwierven rijkdom. Omdat het water de gemakkelijkste vervoerweg vormde, treffen we de handelsnederzettingen hoofdzakelijk aan bij de zee en langs de rivieren. Rond het jaar 1000 waren Utrecht, Tiel, Heerewaarden, Zaltbommel, Deventer, Medemblik en Staveren belangrijke handelscentra in onze streken.

In 1930 werd in het noordelijk deel van de stad Utrecht, in een vroegere bedding van de Vecht, een schip gevonden met een lengte van ruim 17 meter en een grootste breedte van ruim 3 1/2 meter. Het wordt bewaard in het Centraal Museum in Utrecht. Aanvankelijk werd het vaartuig door de archeologen gedateerd in de negende eeuw. Dankzij de verbetering van de dateringstechnieken is het echter steeds jonger geworden! Tegenwoordig gaan de deskundigen ervan uit dat dit schip kort vóór het jaar 1000 gebouwd is.

De kerk keek met wantrouwen en minachting op de handelaren neer. Zij pasten niet binnen het schema van de door God ingestelde standen en het maken van winst werd door de kerk als woeker beschouwd en daarom ongeoorloofd geacht.

Veel minder dan van de handelaren weten we van de ambachtslieden, degenen die producten maakten en verkochten. De bewaard gebleven en teruggevonden voorwerpen geven vaak blijk van grote vakbekwaamheid.

Handel rond het jaar 1000: de aankoop van een vogel voor de valkenjacht. De verkoper heeft de koopsom al ontvangen uit de beurs die de koper in de hand heeft.

Reconstructie van een zeeschip met hoge voorsteven langs een kade.

In 936 kreeg de Utrechtse bisschop Balderik van koning Hendrik I het recht om in Utrecht munt te slaan. Er zijn echter geen Utrechtse munten van vóór het jaar 1000 bewaard gebleven.

Mogelijk sloeg men aanvankelijk imitaties van oudere, elders geslagen munten. De oudst bewaarde herkenbaar Utrechtse munten dateren uit de tijd van keizer Hendrik II (1002-1024) en bisschop Adelbold (1010-1026).

Er werden in onze streken ook munten geslagen op naam van de keizer, onder andere in Deventer.

Op deze zilveren penning is waarschijnlijk Otto III (983-1002) afgebeeld. Op de keerzijde ziet men als randschrift nog restanten van het woord DAVENTRE. Het gewicht bedraagt 1,04 gram, de diameter 18 millimeter.

VREEMDELINGEN EN JODEN

Mensen die rondtrokken

– handelaren en ambachtslui,

kwakzalvers en kunstmakers –
hadden een gevaarlijk beroep.

In het algemeen gold de koning
als beschermer van
vreemdelingen, maar dat was
weinig effectief.

Geen vreemdelingen, maar wel
buitenstaanders waren de joden.
Ze waren uit hun land Palestina,
het tegenwoordige Israël,
verjaagd en verspreid geraakt
over heel Europa. Omdat ze
Jezus niet als 'verlosser' hadden
erkend en zelfs schuldig werden
geacht aan zijn kruisdood, waren
ze niet geliefd. Toch vervulden
ze een belangrijke economische
rol, omdat ze, anders dan
christenen, geld tegen rente
mochten uitlenen.

Uit archeologische vondsten weten we dat er ambachtslieden waren die een grote mate van gespecialiseerdheid en vakmanschap bezaten. Met name de bewaard gebleven kunstvoorwerpen getuigen daarvan. Er zijn echter nauwelijks gegevens over de makers, hun status en herkomst, bewaard gebleven. Deze zilveren en gouden sieraden met baren voor de vervaardiging van voorwerpen heeft een edelsmid tussen 1005 en 1010 met een aantal munten begraven in een pot, bedekt met een steen, op een akker bij Lastrup in Neder-Saksen. Hij heeft hem niet meer kunnen opgraven. Pas in 1883 is het vat teruggevonden.

De joden verwierpen Jezus als verlosser en alleen daarom al werden ze vaak vijandig bejegend. Soms werden er disputen gevoerd tussen christelijke en joodse geleerden. Op de afbeelding discussieert een bisschop, Ildefonsus, met een jood.

Rondtrekkende muzikanten, zangers, toneelspelers, goochelaars, acrobaten en jongleurs vermaakten het volk op de markten en de vele kerkelijke feestdagen die het jaar telde. Ze genoten weinig bescherming en hadden daarom een gevaarlijk bestaan.

DE ADEL

De belangrijkste standen waren de adel en de geestelijkheid.

De edelen hadden als taak de andere standen met het zwaard te beschermen. In de praktijk vochten ze meestal voor hun eigen belangen en die van hun families.

De adel was door de koning ook ingeschakeld bij het bestuur en de rechtspraak. Hertogen waren de belangrijkste legeraanvoerders, graven oefenden vooral bestuur en rechtspraak uit. Ze waren allen door een eed van trouw aan de koning gebonden. In ruil daarvoor kregen ze rechten en goederen in gebruik. Zo behoorden ze tot de rijksten van de samenleving. Hun trouw aan de koning werd overigens nogal eens verbroken.

Vechten was de taak van de adel. De edelen streden te paard, gewapend met lans, zwaard en schild, de boeren in hun gevolg te voet. Duidelijk zijn op deze afbeelding uit de tiende eeuw de zware maliënkolders te herkennen, die de ridders fataal konden zijn wanneer ze van hun paard vielen, omdat ze door hun gewicht nauwelijks konden lopen, laat staan vechten.

In een waterrijk gebied als het tegenwoordige Nederland werd vaak gevochten vanuit schepen. Zo hielden de Vikingen of Noormannen hun strooptochten op hun schepen met drakenkoppen op de voorsteven.

Bij het handhaven van de orde, vooral tegen opstandige boeren, legde de adel vaak grote wreedheid aan de dag. De gewelddadige acties werden doorgaans omschreven als heldendaden en bezongen in liederen.

DE GEESTELIJKHEID

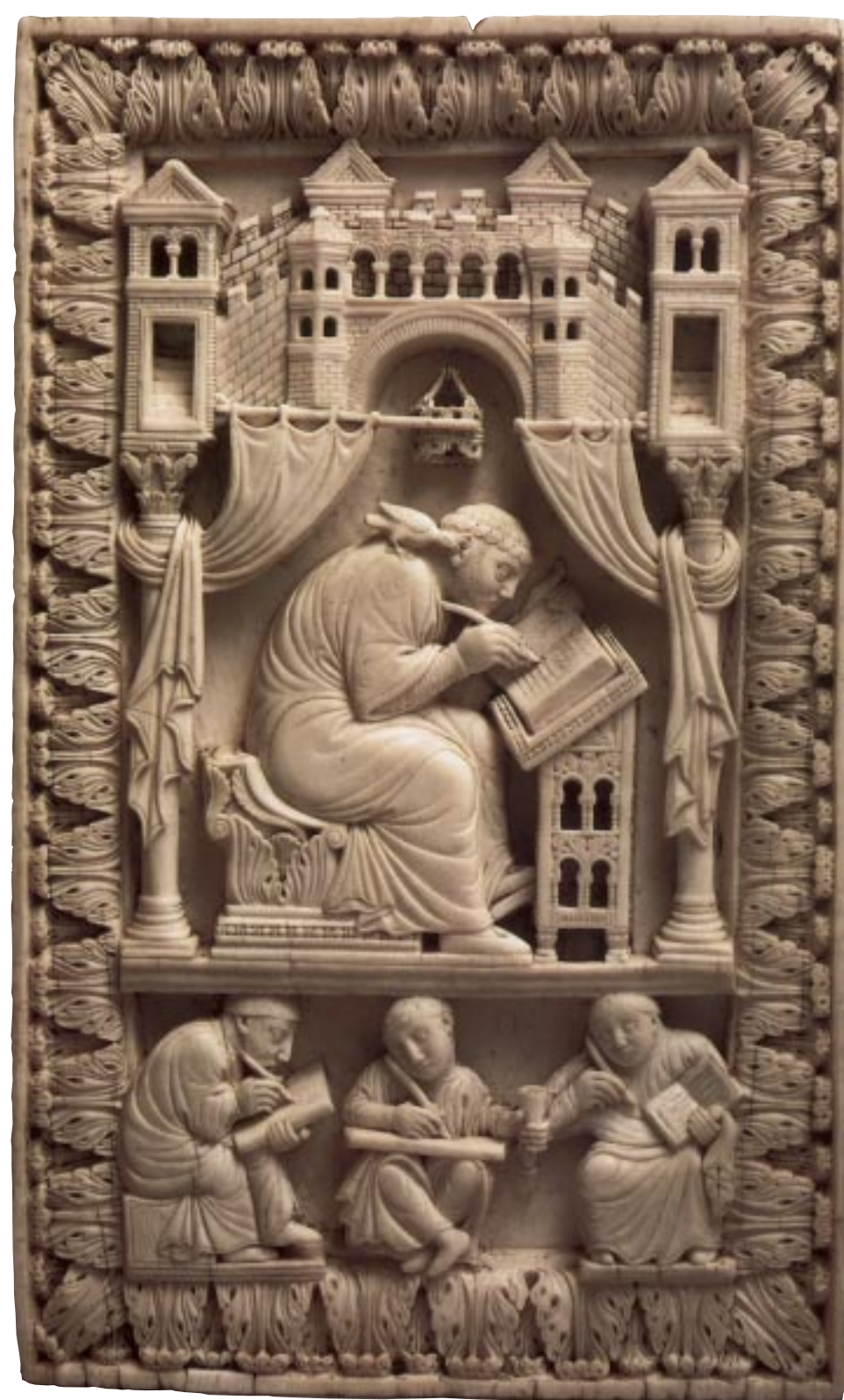
De andere belangrijke stand was de geestelijkheid. Zij stond tussen God en de andere standen in.

Door hun voortdurend gebed zorgden ze ook voor het zielenheil van de andere standen. Aan het hoofd van de geestelijkheid stond de paus. Daaronder stonden de bisschoppen en parochiepriesters.

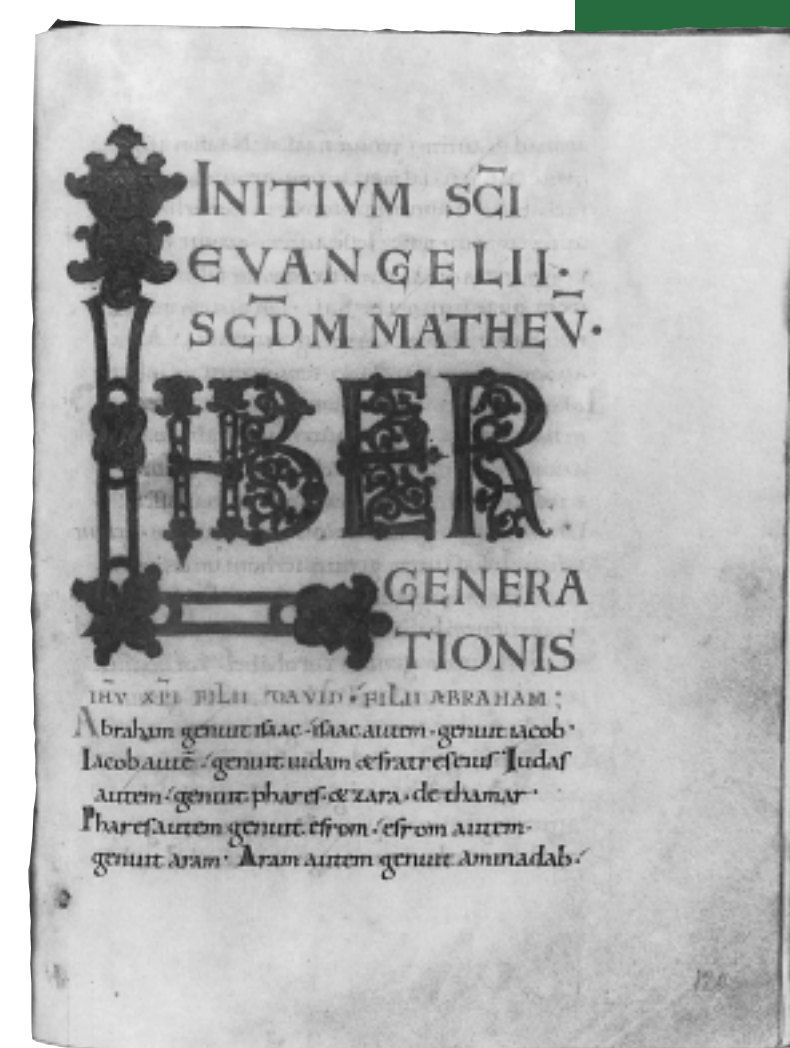
Een afzonderlijke groep vormden de monniken. Ze leefden binnen de beslotenheid van een klooster. Het zingen van Gods lof en het bidden voor het zielenheil van alle mensen was hun belangrijkste taak.

De geestelijken waren vrijwel de enigen die konden lezen en schrijven. De kennis van godsdienst en wetenschap was geconcentreerd in de kloosters. Hier werden prachtige handschriften vervaardigd en gekopieerd. Ook de weinige scholen die er bestonden, waren meestal aan een klooster verbonden.

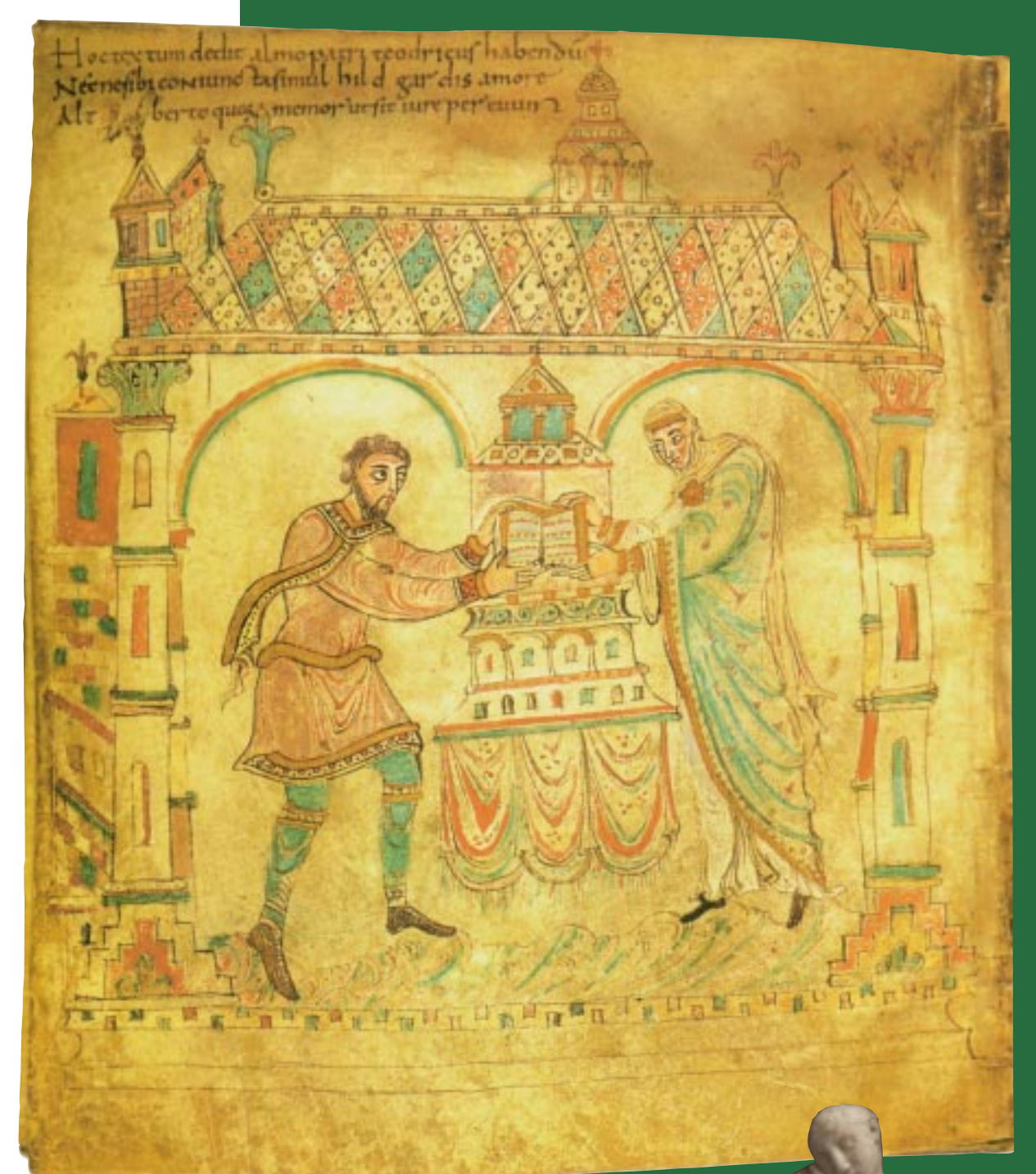
Het grootste deel van het latere Nederland maakte deel uit van het bisdom Utrecht. Kleine delen behoorden tot de aangrenzende bisdommen Doornik, Kamerijk, Luik, Keulen, Munster en Osnabrück. De bisschop had in zijn bisdom niet alleen kerkelijk gezag. Hij oefende er met de hertog van Neder-Lotharingen, waartoe onze streken behoorden, ook toezicht uit over de graven in dienst van de keizer. Na het jaar 1000 werden hem zelfs hele graafschappen geschonken. Dit was mogelijk wanneer een graaf ontrouw was geweest of een grafelijke familie was uitgestorven.

Een geestelijke – in dit geval paus Gregorius de Grote – aan het werk in het scriptorium, de schrijfkamer. De duif symboliseert de Heilige Geest, de verschijningsvorm van God waarin deze de mensen kennis verschafft. Daaronder drie monniken. De middelste heeft een inktkoker in de hand. De voorstelling is gesneden uit ivoor tegen het eind van de tiende eeuw.

Er zijn ook uit de tijd rond het jaar 1000 al veel handschriften bewaard gebleven, vaak verlicht met afbeeldingen. Ze werden meestal vervaardigd in de kloosters. Zo schonk bisschop Ansfried van Utrecht een boek aan zijn kathedraal. Het was vervaardigd in het Zwitserse klooster Sankt-Gallen en bevatte het verhaal van het leven van Jezus, het 'evangelie', de blijde boodschap. Op deze bladzijde begint dat verhaal volgens de 'evangelist' Matheus.

Het gebied van het latere Nederland telde nog maar weinig kloosters. Het oudste was het door aartsbisschop Willibrord gestichte *monasterium* in Utrecht. Het was gewijd aan Christus als verlosser van de mensen: Sint-Salvator. Hoe het kloostercomplex er in die tijd uitzag is niet bekend. Hier ziet u een afbeelding van de oudste kerk met de kloosterbebouwing van de beroemde Franse abdij van Cluny. De kloosters in onze streken waren aanmerkelijk kleiner.

Omstreeks 975 schonken graaf Dirk II en zijn vrouw Hildegard een kostbaar evangelieboek aan de abdij van Egmond, die door Dirks vader, graaf Dirk I, een halve eeuw eerder was gesticht. Later werd deze afbeelding van de schenking aan de versiering van het boek toegevoegd.

KEIZER EN PAUS

Bijna heel het gebied dat nu Nederland heet maakte deel uit van het Heilige (= christelijke) Roomse (= Romeinse) Rijk.

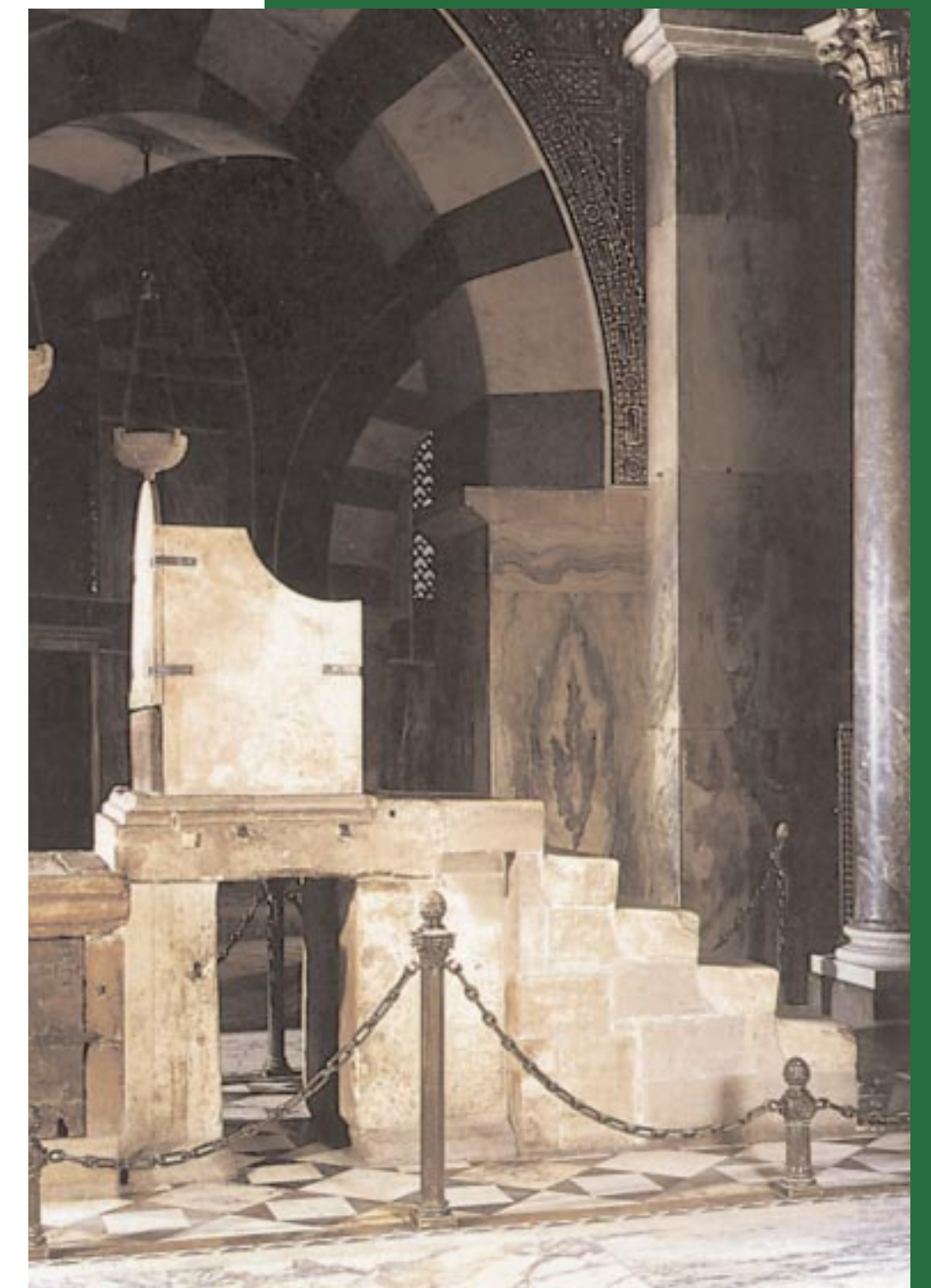
Aan het hoofd daarvan stond een koning, die soms tot keizer gekroond werd.

De keizerskroon van het Heilige Roomse Rijk. De boog bovenop is later toegevoegd.

Rond het jaar 1000 was de in 980 geboren Otto III keizer. Hij beschouwde zich niet alleen als wereldlijk heerser, maar ook, samen met de paus, als hoofd van de westerse christenheid.

De pausen waren in deze tijd afhankelijk van de keizer. Tweemaal heeft Otto III een paus aangesteld: in 996 en 999. De tweede keer was dat de geleerde Gerbert van Aurillac, die de pausnaam Silvester II aannam. Otto III stierf al in 1002, Gerbert een jaar later.

Deze troon, die al gebruikt was door Karel de Grote, staat nog steeds opgesteld op de galerij in de in de voormalige paleiskapel van Aken. Dank zij de verhoging had de keizer uitzicht op het altaar beneden.

Keizer Otto III temidden van zijn geestelijke en wereldlijke helpers: links de bisschoppen en abten, rechts de hertogen en graven.

Paus Silvester II, Gerbert van Aurillac, afgebeeld als abt op een bron in een kerk in Rome, opgericht door keizer Otto III ter ere van de heilige Adelbert van Praag.

Het Heilige Roomse Rijk, bestaande uit het Duitse Rijk en het koninkrijk Italië, strekte zich vanaf de tiende eeuw over een groot deel van Midden-Europa uit, van

Denemarken tot diep in het Italiaanse schiereiland. Ook nagenoeg het hele grondgebied van het latere Nederland behoorde ertoe.

BEBOUWING

Alleen de belangrijke bebouwing was van steen. Dat waren de oude forten uit de Romeinse tijd en enkele belangrijke kerken. Zij waren opgetrokken uit hergebruikte steen of natuursteen.

Deze moest van elders moest worden aangevoerd en was dus zeer kostbaar. Sinds de Romeinen omstreeks 400 waren weggetrokken, werd er geen steen meer gebakken.

De andere bebouwing was van hout. De huizen bestonden uit een geraamte van palen, dat het dak droeg. Dit was bedekt met riet of stro.

De wanden bestonden uit takken die met leem bestreken waren. Er was nauwelijks meubilair: wat krukjes en een tafel.

De armsten leefden ofwel in de gebouwen van hun heer of half onder de grond, in hutjes van plaggen of takken en bladeren.

Uit: Romeinen, Friezen en Franken.
In het hart van Nederland

Hoog boven de Rijn op de Heimenberg bij Rhenen bevinden zich in een halve cirkel de dubbele wal en gracht van een burcht die mogelijk nog uit de tiende eeuw dateert. Op de binnenste wal zullen houten palissaden hebben gestaan. In tijden van gevaar trok de bevolking zich binnen dergelijke versterkingen terug.

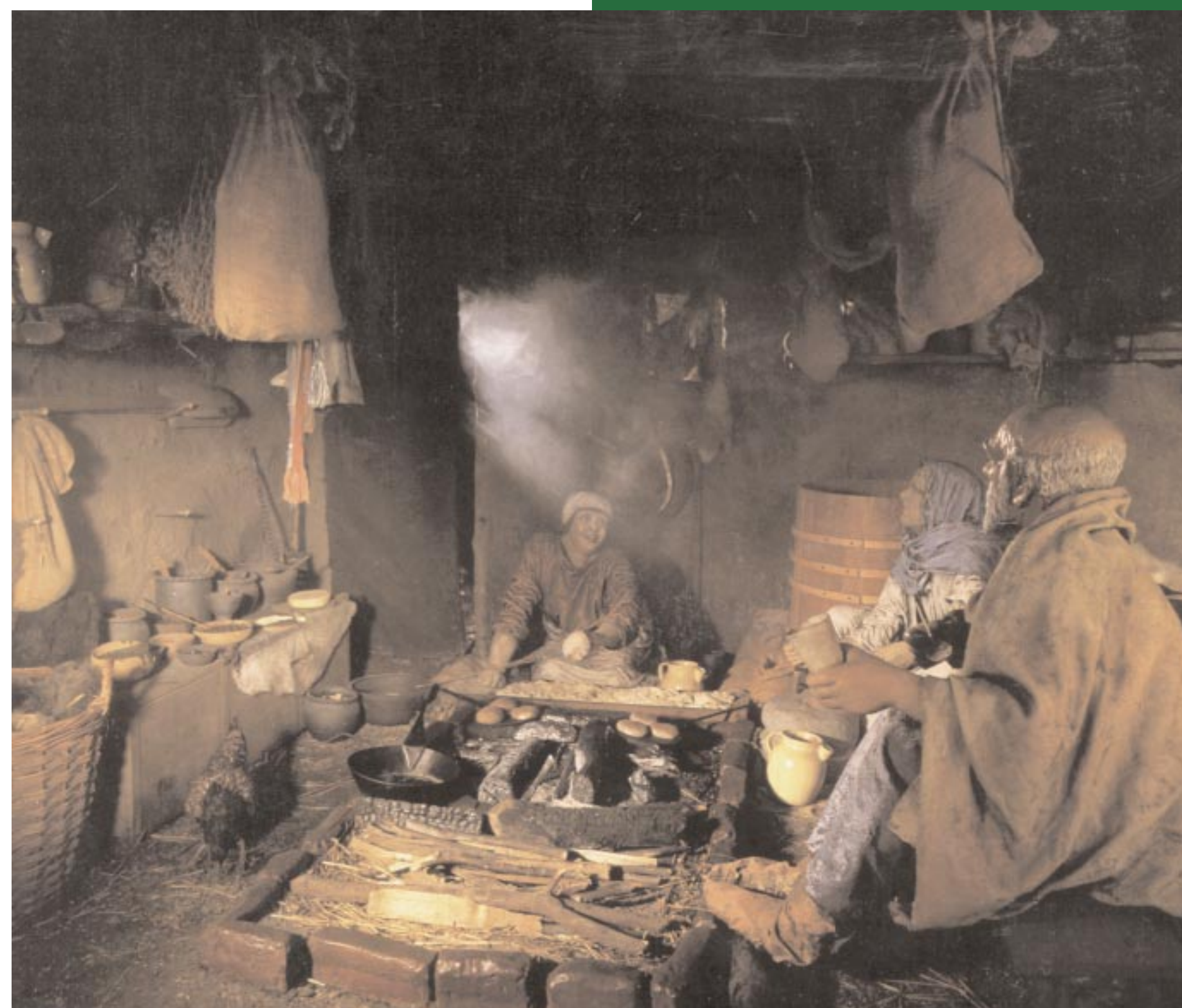
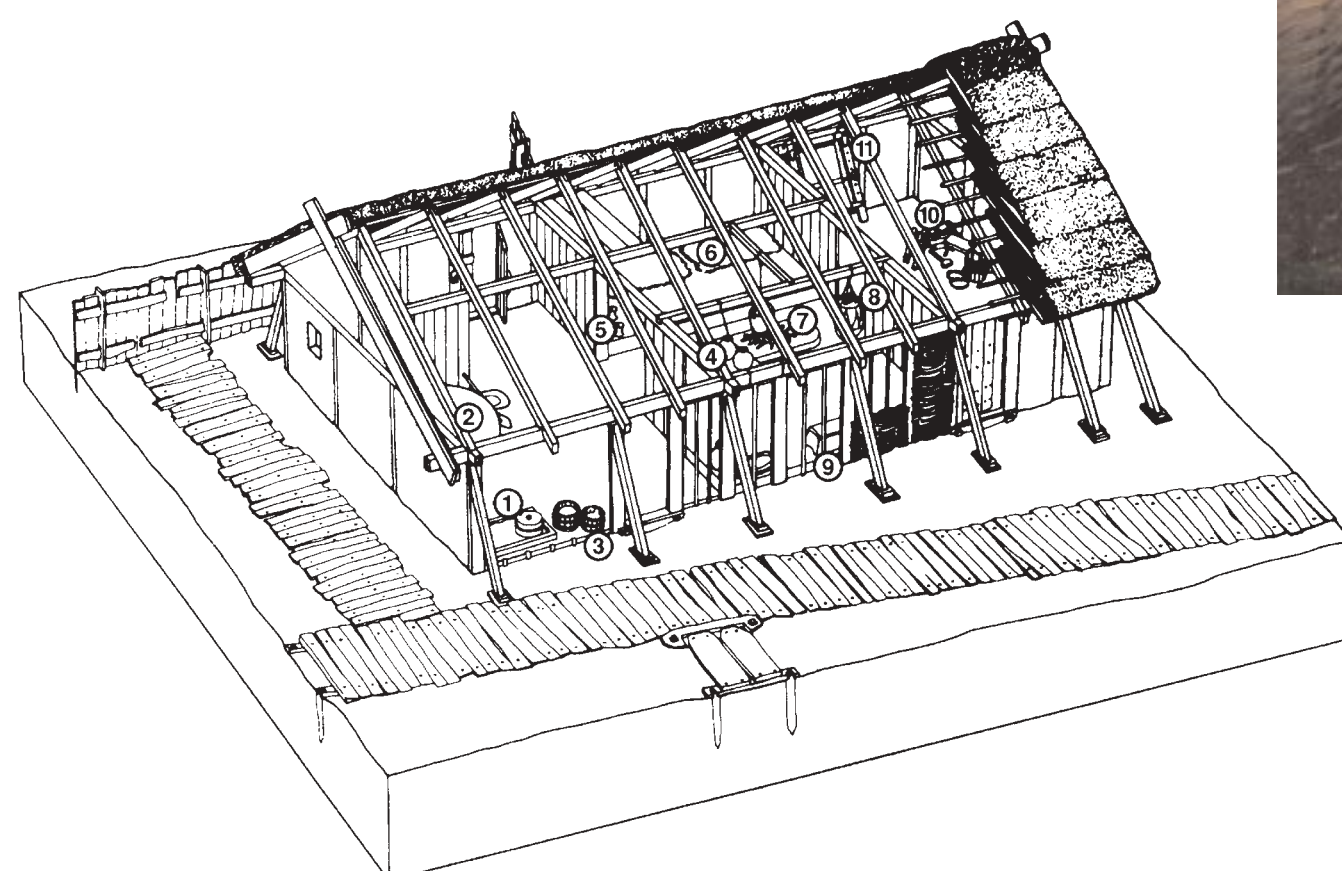

Alleen de machtigsten beschikten over stenen huizen. In Utrecht zijn in de vorm van zuilen en bogen de resten bewaard gebleven van het koninklijk paleis Lofen, daterend uit de eerste helft van de elfde eeuw.

Tot 1826 stond op het Domplein in Utrecht een kerkje dat beschouwd werd door aartsbisschop Willibrord omstreeks 700 gebouwd te zijn. Later werd het de Heilig-Kruiskapel genoemd. Waarschijnlijk gaat het om de herbouw uit de tiende eeuw van een ouder kerkje. Bovendien is het in de loop der eeuwen sterk verbouwd. Van de vroege bisschopskerken in Utrecht zijn alleen fundamentresten bewaard gebleven. Dit is een afbeelding van de Heilig-Kruiskapel die gemaakt is kort vóór de sloop.

Reconstructie van het huis van een koopman, met gebruiksvoorwerpen: 1 maalsteen, 2 bakoven, 3 emmers, 4 opbergplank, 5 lampen, 6 slaapplek, 7 haard, 8 voorraadpot, 9 opbergkist, 10 werkplaats, 11 weefgetouw.

Reconstructie van de plaats rond de haard. De rook vond zijn weg door een gat in het dak. Er was nauwelijks lichtinval. Men leefde dan ook zo veel mogelijk buiten.

HET DAGELIJKS LEVEN

Het leven werd bepaald door het ritme van dag en nacht en de seizoenen van het jaar. Gedwongen door het klimaat werden op vaste tijden van het jaar de verschillende werkzaamheden verricht.

De mensen leefden van wat het land opbracht. Maar er was wel aanvoer van producten van elders, vooral voor de welgestelden: specerijen uit het Oosten, wijn uit het zuiden en pelzen uit het Noorden.

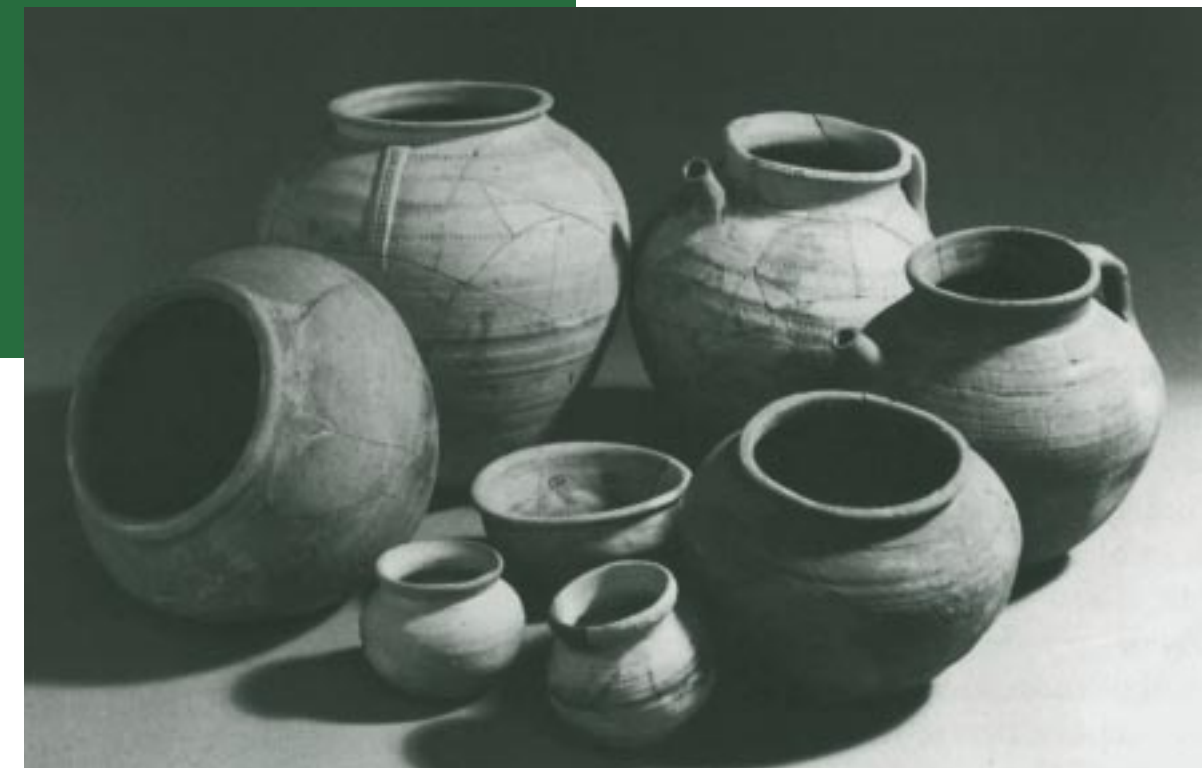

Maaltijd van aanzienlijken, mogelijk een echtpaar met een zoon. Een dienaar reikt een schotel aan. Opmerkelijk is de met linnen gedekte tafel. Verreweg de meeste mensen aten niet eens aan een tafel, laat staan een gedekte.

De eenvoudige kleding van de gewone mensen werd meestal door vrouwen in huis geweven op een eenvoudig verticaal getouw. Het garen werd gesponnen met een spinklosje.

Voedsel werd vaak bewaard in grote voorraadvaten. Bij archeologisch onderzoek worden vrijwel altijd scherven van dergelijke vaten teruggevonden.

Het belangrijkste voedsel was brood en pap. Daarnaast at men bonen, knollen en kolen. Als zoetstof werd honing gebruikt. Vlees was een luxeproduct, net als boter en kaas.

De gewone man dronk water. Daarnaast werd er slap bier gebrouwen. Ook melk werd wel gedronken. De rijken dronken wijn. Mede, een gegiste drank op honingbasis, gold als een feestdrank.

Er werd gegeten uit kommen, veelal van hout. Men dronk uit nappen en kannen.

De mensen die met de handen moesten werken droegen praktische kleding: korte tunieken met broeken of oprolbare hosen. De rijken gingen gekleed in dik wollen laken, maar ook in fijne, goudbestikte zijde. Veel mensen droegen geen schoeisel. Alleen de meer welgestelden konden zich schoenen permitteren.

Sommige kennis van de geneeskunst is uit de Oudheid in handschriften overgeleverd. Afbeeldingen uit een elfde-eeuwse verhandeling in het Grieks over de behandeling van verstuikingen. Van de resultaten mag men zich geen overdreven voorstellingen maken.

VROUWENLEVEN EN KINDERTIJD

De wereld rond het jaar 1000 was op het eerste gezicht en formeel een wereld van mannen. Zelfstandige vrouwen

bestonden er nauwelijks. Als ongetrouwde dochter stonden ze onder het gezag van hun vader en nadat ze uitgehuwelijkt waren onder dat van hun echtgenoot. Ook konden ze ondergebracht worden in een klooster.

In de bijbel werd steun gevonden voor de ondergeschikte positie van de vrouw. Eva werd daarin verantwoordelijk gehouden voor de verdrijving uit het paradijs waarin zij met Adam leefde. Bovendien werden vrouwen beschouwd als grillig en onvoorspelbaar.

Kinderen werden al vroeg getraind in de bekwaamheden die ze later in het leven nodig hadden. Toch mochten ze ook wel spelen. Soms werden ze al jong in een klooster gestopt om monnik te worden.

Aan veel kloosters was een school verbonden.

Hier leerden enkele kinderen, hoofdzakelijk afkomstig uit de adel, lezen en schrijven.

De meeste van hen werden zelf geestelijke. Vooral de bijbel en kerkelijke geschriften werden gelezen en bestudeerd.

Het beeld van de vrouw werd mede bepaald door het verhaal in de bijbel over de eerste mensen, Adam en Eva. De duivel in de gedaante van een slang had Eva verleid om te eten van een verboden vrucht. Eva verleidde daarna met succes haar echtgenoot Adam om ook van deze appel te eten. Vanwege deze 'zondeval' verdreef God dit eerste echtpaar uit het aards paradijs. Dit was een tuin waarin geen gebrek, ziekte of dood bestond en het leven eeuwigdurend en volmaakt gelukkig was. Op de bronzen deuren van de dom in het Duitse Hildesheim uit het jaar 1015 is het verhaal op zeer plastische wijze afgebeeld. Boven is zowel de verleiding van Eva door de slang als die van Adam door Eva in beeld gebracht. In het midden spreekt God zijn strenge oordeel uit. Adam en Eva, die tevoren geen enkel probleem hadden met hun naaktheid, bedekken zich vol schaamte met bladeren. Onderaan verdrijft een aartsengel het echtpaar uit het paradijs naar de boze wereld, waarin geleden wordt en gestorven.

Een vader draagt zijn kind over aan een klooster.

Het gaat hierbij om Liudger, de zoon van de Friese edelman Thiadgrim uit Zuilen bij Utrecht, die omstreeks 750 werd ondergebracht in het Utrechtse Sint-Salvator-klooster onder abt

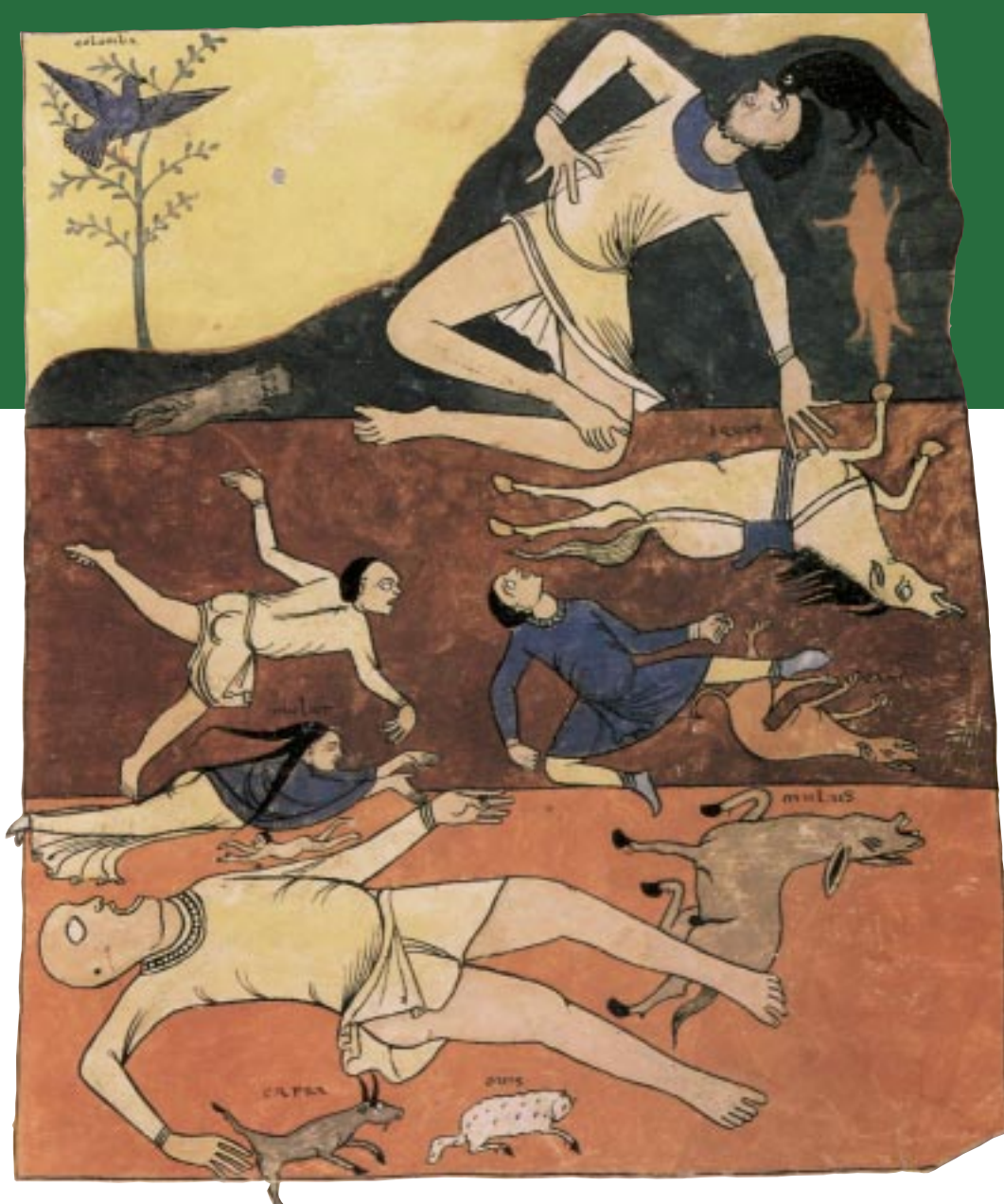
Gregorius. Daar was een school aan verbonden, die de kinderen opleidde tot geestelijke. Later werd Liudger de eerste bisschop van het bisdom Munster en abt van het klooster Werden bij Essen in Duitsland.

Het meest afgebeelde kind was Jezus met zijn moeder Maria. Rond het jaar 1000 gebeurde dat op een stijve en afstandelijke manier. Daaruit heeft men wel afgeleid dat ouders zo met hun kinderen omgingen. Maar het had veel meer te maken met de manier waarop in die tijd mensen werden afgebeeld. Daar komt nog bij dat men 'de zoon van God' niet als een gewoon kind beschouwde. Hij werd zelfs als baby toch afgebeeld als de heerser over hemel en aarde. Pas later kreeg men ook belangstelling voor 'het kindje Jezus' en werden er intiemere, liefdevollere afbeeldingen van Christus en zijn moeder gemaakt.

HET GELOOF

Om ze op het goede spoor te houden, werd de bevolking door de geestelijkheid voortdurend angst aangejaagd. Op de afbeelding is de Zondvloed afgebeeld, een overstroming uit de bijbel die alle mensen en dieren had verzwolgen. In de bijbel staat: 'Er zullen tekenen zijn aan zon, maan en sterren en op aarde zullen de volkeren in angst verkeren, radeloos door het gebulder van de onstuimige zee. De mensen zullen het besterven van schrik, in spanning om wat de wereld gaat overkomen, want de hemelse heerscharen zullen in verwarring raken.'

Aan de overblijfselen van heiligen werd grote kracht toegekend. Deze 'reliëken' werden ondergebracht in de kerken. Dan stroomden de gelovigen toe die verwachtten door het zien of de aanraking van de reliëken genezen te worden of gunsten te verkrijgen.

Hiernaast geloofden veel mensen nog in allerlei niet-christelijke, 'heidense' goden en gebruiken. De kerk probeerde dit tegen te gaan door middel van strenge straffen.

In plaats van de oude heidense goden was de heiligenverering ingevoerd. Heiligen waren mensen die een godvruchtig leven hadden geleid en daarom als heilig werden beschouwd. Aan hun overblijfselen, reliëken, werd grote kracht toegekend, bijvoorbeeld om ziekten te genezen. De reliëken werden vaak bewaard in kostbare reliëkhouders. Dit reliëkschrijntje, dat uit de Waal bij Nijmegen zou zijn opgevist, dateert al van omstreeks het jaar 700.

De armzaligheid van het bestaan werd draaglijker gemaakt door het geloof in een leven na de dood. Daarvoor moest men wel leven volgens de regels van de kerk. Wat men moest geloven was strikt voorgeschreven.

In plaats van de oude heidense goden ontwikkelde zich naast het geloof in God ook de verering van heiligen. Zij hadden door hun leven en sterven het goede voorbeeld gegeven. Heiligen konden worden ingeroepen in tal van situaties en tegen allerlei kwalen.

De dood was veel meer nabij dan tegenwoordig. Om de mensen met het lijden en sterven te verzoenen, stelde het christelijk geloof opstanding uit de dood in het vooruitzicht, wanneer Christus op aarde zou terugkeren om over levenden en doden te oordelen. Dit werd het Laatste Oordeel genoemd. Wie goed geleefd had zou daarna eeuwig in de nabijheid van God zijn, wie slecht geweest was voor altijd veroemd in de hel. Rechtszonder trekken duivels de slechterikken de hel in.

LIEFDE, SEKSUALITEIT EN HUWELIJK

Een echtpaar. De man houdt de vrouw stevig vast. Afbeelding uit 1028, uit de encyclopedie *De rerum naturis*, 'Over de natuur der dingen'.

Wat mensen voor elkaar voelden en hoe ze daarmee omgingen, weten we vrijwel alleen door de ogen van de geestelijken. Er zijn lijsten opgesteld van de straffen die bij de belijdenis van de zonden tegenover een priester, de 'biecht', werden voorgeschreven. Een groot deel van de bepalingen gaat over seks.

De kerk bemoeide zich ook intensief met het huwelijk. Er golden zeer strenge incestbepalingen. De boeren konden worden gedwongen zich aan deze bepalingen te houden. De adel trok er zich in deze tijd niet veel van aan.

Dit echtpaar, koning Knut en koningin Aegilfu van Denemarken en Engeland, zet een door hen geschonken kruisbeeld op het altaar van de pasgewijde kloosterkerk New Minster te Winchester.

Er is wel verondersteld dat er rond het jaar 1000 grote angst bestond dat de wereld zou vergaan. Maar veel mensen hadden niet eens het besef dat er een nieuw millennium was aangebroken. De angst voor het einde van de wereld was eigenlijk voortdurend aanwezig.

In het boek Openbaring of Apocalyps in de bijbel wordt de ondergang van de wereld aangekondigd. Vier ruiters symboliseren de verschrikkingen die daarmee gepaard zouden gaan. De middeleeuwen leefden voortdurend in angst voor het einde der tijden.

HET EINDE DER TIJDEN

